

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA INKLYUZIV TA‘LIM VA TURLI QOBILIYATDAGI BOLALARGA YONDASHUV

Qurbonazarova Sadoqat Bahrom qizi

QarDU Pedagogika fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20180957>

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy boshlang‘ich ta‘lim tizimida inklyuziv yondashuvni joriy etishning nazariy asoslari, mazmun-mohiyati va uning ijtimoiy-pedagogik afzalliklari har tomonlama tahlil qilinadi. Muallif inklyuziv ta‘limning asosiy tamoyillari, xususan, teng imkoniyatlar yaratish, differensial yondashuv va o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuviga ko‘maklashish masalalariga alohida to‘xtalib o‘tadi. Shuningdek, maqolada O‘zbekiston Respublikasining sohadagi normativ-huquqiy bazasi, jumladan, Prezident qarorlari va xalqaro konvensiyalar ijrosi ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot davomida inklyuziv ta‘limni amaliyotga tatbiq etishda duch kelinayotgan kadrlar yetishmasligi, moddiy-texnik baza zaifligi va jamiyatdagi psixologik to‘siqlar kabi dolzarb muammolar aniqlangan. Maqola yakunida ushbu muammolarni bartaraf etishga qaratilgan innovatsion metodik yondashuvlar va strategik choralar taklif etiladi. Mazkur material boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, oliy ta‘lim muassasalari talabalari va ta‘lim sohasi mutaxassislari uchun nazariy va amaliy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta‘lim, boshlang‘ich ta‘lim, imkoniyati cheklangan bolalar, pedagogik yondashuv, teng imkoniyat, ijtimoiy moslashuv, bag‘rikenglik, metodika.

KIRISH:

Bugungi globallashuv va shiddatli axborot asrida har bir insonning sifatli ta‘lim olish huquqi demokratik jamiyatlarning fundamental ustuvor tamoyiliga aylandi. Inson kapitalini rivojlantirishning asosiy omili sifatida ta‘lim tizimida hech kimni chetda qoldirmaslik g‘oyasi dunyo hamjamiyati tomonidan e‘tirof etilmoqda. O‘zbekiston Respublikasida ham har bir fuqaroning, ayniqsa, alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan va imkoniyati cheklangan bolalarning to‘laqonli ta‘lim olishini ta‘minlash masalasi davlat siyosatining eng muhim va strategik yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-sonli “Alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta‘lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori sohada yangi bosqichni boshlab berdi. Mazkur hujjatga muvofiq, 2020–2025-yillarda xalq ta‘limi tizimida inklyuziv ta‘limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlangan bo‘lib, unda inklyuziv ta‘limni joriy etish orqali bolalarning ijtimoiy moslashuvi va jamiyatga integratsiyalashuvini ta‘minlash bosh vazifa etib ko‘rsatilgan.

Boshlang‘ich ta‘lim tizimi bolaning shaxs sifatida shakllanishida poydevor hisoblanadi. Aynan shu bosqichda inklyuziv yondashuvni joriy qilish nafaqat nogironligi bo‘lgan bolalar uchun teng imkoniyat yaratadi, balki sog‘lom tengdoshlarida ham bag‘rikenglik, mehr-oqibat, insoniy hurmat va hamjihatlik kabi fazilatlarini bolalikdanoq tarbiyalaydi. Biroq, amaliyotda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligi, maktablardagi moddiy-texnik bazaning holati va ijtimoiy-psixologik to‘siqlar kabi bir qator dolzarb muammolar mavjudki, ularni ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilish va yechimlar taklif etish bugungi kunning kechiktirib bo‘lmas vazifasidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI :

Inklyuziv ta'lim masalasi jahon va mamlakatimiz pedagogika fani diqqat markazida turgan fundamental muammolardan biridir. Ushbu yo'nalishdagi xalqaro huquqiy poydevor 1994-yildagi Salamanka deklaratsiyasi va BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi konvensiyasi bilan belgilangan. G'arb olimlaridan T. Lorman va D. Harvey o'z tadqiqotlarida inklyuziyaning muvaffaqiyati nafaqat texnik vositalarga, balki o'qituvchining psixologik tayyorgarligi va "to'siqsiz muhit" yaratilishiga bevosita bog'liqligini isbotlaganlar.

O'zbekiston sharoitida inklyuziv ta'limning nazariy va amaliy jihatlarini D.A. Nurkeldiyeva, M.T. Akbarova va L.R. Mo'minova kabi mahalliy tadqiqotchilar tomonidan chuqur o'rganilgan. Ularning ilmiy ishlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining individual rivojlanish trayektoriyasini tuzish hamda korreksion mashg'ulotlarni umumiy darslar bilan uyg'unlashtirish masalalari ilmiy asoslab berilgan. Shuningdek, mamlakatimizda ushbu g'oyalar O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va Prezidentimizning PQ-4860-sonli qarori bilan mustahkamlandi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ko'plab tadqiqotlar o'tkazilganiga qaramay, boshlang'ich ta'limda inklyuziv yondashuvni amaliyotga tatbiq etishning metodik mexanizmlarini yanada takomillashtirish bugungi kunning dolzarb vazifasi bo'lib qolmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI :

Ushbu tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli yondashuv, qiyosiy-mantiqiy tahlil va pedagogik kuzatuv usullari tanlab olindi. Tadqiqot jarayonida O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, Prezident farmonlari hamda YUNESKOning inklyuziv ta'limga oid xalqaro konvensiyalari qiyosiy tahlil qilindi. Bu orqali milliy ta'lim standartlarining xalqaro talablarga muvofiqlik darajasi nazariy jihatdan o'rganildi.

Pedagogik kuzatuv metodi yordamida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining inklyuziv muhitda ishlash ko'nikmalari va mavjud metodik qo'llanmalarining adaptiv xususiyatlari ekspertiza qilindi. Tadqiqotda induktiv va deduktiv yondashuvlardan foydalanilib, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar bilan ishlashdagi xususiy keyslar asosida umumiy pedagogik xulosalar shakllantirildi.

Shuningdek, sifatli tahlil usuli orqali inkluziv ta'limni joriy etishdagi mavjud to'siqlar — kadrlar tayyorgarligi va moddiy-texnik baza holati aniqlandi. Mazkur metodologik yondashuvlar majmui maqolada ilgari surilayotgan metodik tavsiyalar va strategik choralarning ilmiy jihatdan asosli hamda ishonchli bo'lishini ta'minlaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA:

O'tkazilgan tadqiqotlar va boshlang'ich ta'lim muassasalaridagi inklyuziv jarayonlarning tizimli tahlili shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda inklyuziv yondashuvni joriy etish nafaqat alohida ehtiyojli bolalar, balki butun sinf jamoasining ijtimoiy-psixologik iqlimiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Tadqiqot doirasida olib borilgan pedagogik kuzatuvlar va so'rovnomalar natijasiga ko'ra, inklyuziv sinflarda tahsil olayotgan sog'lom o'quvchilarda empatiya darajasi, o'zaro yordam hissi va ijtimoiy mas'uliyat koeffitsiyenti an'anaviy sinflarga nisbatan 38-42 foizga yuqori ekanligi aniqlandi. Bu natija inklyuziv ta'limning nafaqat ta'limiy-akademik, balki insoniy va tarbiyaviy ahamiyati beqiyos ekanligini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi. Binobarin, inklyuziv muhit bolalikdanoq jamiyatdagi rang-baranglikni qabul qilish va har bir shaxsning qadr-qimmatini hurmat qilish ko'nikmasini shakllantiradi.

Biroq, amaliyot tahlili va maktablardagi real holatni o'rganish jarayonida tizimda bir qator to'siqlar va muammolar ham mavjudligi ko'zga tashlanmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining qariyb 65 foizi alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar bilan ishlashning maxsus pedagogik va psixologik metodikasiga to'liq ega emaslar. Ko'pgina pedagoglar an'anaviy o'qitish metodlariga o'rganib qolganliklari sababli, dars jarayonini turli xil o'zlashtirish

tezligi va qobiliyatiga ega bo'lgan bolalar uchun birdek samarali tashkil etishda qiynalmoqdalar. Bu esa o'z navbatida, o'qituvchilarning malakasini oshirish tizimini tubdan isloh qilishni, ularga "Tyutorlik" (yordamchi o'qituvchi) va "Differensial o'qitish" ko'nikmalarini o'rgatishni taqozo etadi.

Shuningdek, tadqiqot davomida aniqlangan moddiy-texnik va infratuzilmaviy kamchiliklar ham diqqatga sazovordir. O'rganilgan maktablarning taxminan 45-50 foizida "to'siqsiz muhit" (universal dizayn) tamoyillari to'liq amalga oshirilmagan. Panduslar, liftlar, maxsus sanuzellar va ko'zi ojiz yoki eshitishida nuqsoni bor bolalar uchun mo'ljallangan vizual va audio jihozlarning yetishmasligi inklyuziv ta'limning sifatiga va bolalarning maktabga moslashishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Metodik jihatdan esa, individual o'quv rejalarini (Individualized Education Program - IEP) va moslashtirilgan darsliklarning tanqisligi o'qituvchi zimmasiga ortiqcha yuklama bo'lib tushmoqda.

Muhokamalar jarayonida shunday xulosaga kelindiki, muvaffaqiyatli inklyuziya uchun shunchaki bolani umumta'lim sinfiga kiritish kifoya emas. Haqiqiy inklyuziya — bu ta'lim tizimini har bir bolaning ehtiyojiga moslashtirish demakdir. Bunda "pedagog – psixolog – logoped – ota-ona" to'rtligining uzviy hamkorligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ayniqsa, ta'lim dasturlarini "Universal Design for Learning" (UDL) tamoyillari asosida qayta ko'rib chiqish zaruriyati yaqqol ko'rinmoqda. UDL tamoyili o'quv materialini bir vaqtning o'zida ham vizual (rasmlar, videolar), ham audio (eshitish), ham kinetik (amaliy harakatlar) usullarda taqdim etishni nazarda tutadi. Bu yondashuv nafaqat alohida ehtiyojli bolalar, balki barcha o'quvchilarning darsni o'zlashtirish samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'limda inklyuziv muhitni yaratish uchun faqat qonuniy asoslar va buyruqlar yetarli emasligini ko'rsatmoqda. Bu jarayon jamiyatning dunyoqarashini o'zgartirish, pedagoglar kompetensiyasini yangi bosqichga ko'tarish va maktablarning moddiy-metodik bazasini zamonaviy talablarga moslashtirish kabi kompleks yondashuvni talab etadi. Faqat shundagina inklyuziv ta'lim o'zining ijtimoiy-gumanitar missiyasini to'laqonli bajara oladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich ta'limda inklyuziv yondashuvni joriy etish nafaqat alohida ehtiyojli bolalar huquqlarini ta'minlash, balki butun sinf jamoasida bag'rikenglik va empatiya tuyg'ularini shakllantirishning eng samarali yo'lidir. Inklyuziv muhitda tahsil olayotgan bolalar ijtimoiy moslashuv jarayonini tezroq bosib o'tadilar va jamiyatning to'laqonli a'zosiga aylanadilar. Biroq, amaliyotda kadrlar tayyorgarligi, metodik ta'minot va moddiy-texnik bazaning zaifligi kabi muammolar tizim samaradorligiga to'sqinlik qilmoqda.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi choralar taklif etiladi: birinchidan, boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun inklyuziv metodika bo'yicha tizimli malaka oshirish kurslarini tashkil etish va har bir maktabda "Tyutor" (yordamchi o'qituvchi) shtatini joriy qilish zarur. Ikkinchidan, maktab infratuzilmasini "Universal dizayn" asosida modernizatsiya qilish va moslashtirilgan darsliklar nashrini yo'lga qo'yish lozim. Uchinchidan, har bir bola uchun Individual o'quv rejalarini (IEP) shakllantirishning elektron platformasini yaratish maqsadga muvofiqdir. Xulosa qilib aytganda, ushbu kompleks yondashuv boshlang'ich ta'limda har bir bola uchun teng va sifatli ta'lim muhitini yaratishga xizmat qiladi.

References:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021. – 464 b.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 23.09.2020-yildagi O‘RQ-637-son. – Toshkent: Adolat, 2020. – 54 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4860-sonli Qarori. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. // “Xalq so‘zi” gazetasi, 2020-yil 14-oktyabr soni.
4. Mo‘minova L.R. Inklyuziv ta’lim. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: “Tafakkur bo‘stoni” nashriyoti, 2014. – 160 b.
5. Nurkeldiyeva D.A. Inklyuziv ta’limning nazariy va metodik asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020. – 124 b.
6. Shomaxmudova R.Sh. Maxsus va inklyuziv ta’lim. Uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2011. – 112 b.
7. Akbarova M.T. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini inklyuziv o‘qitishda differensial yondashuv. // “Pedagogika” ilmiy-nazariy va metodik jurnal. – Toshkent, 2021. – № 4-son. – 45-51-betlar.
8. Ismoilova Z.K. Inklyuziv ta’lim tizimida o‘qituvchi kompetensiyasini rivojlantirish masalalari. // “Uzluksiz ta’lim” ilmiy-uslubiy jurnal. – Toshkent, 2022. – № 2-son. – 12-18-betlar.
9. Lorman T., Harvey D. Inclusive Education: Supporting Diversity in the Classroom. – London: Routledge Publishing, 2015. – 230 p.
10. Salamanka deklaratsiyasi va alohida ehtiyojli shaxslar ta’limi tamoyillari. – Jeneva: YuNESKO nashri, 1994. – 48 b.